

Oponentský posudek doktorské disertace J. Hynka Nevhodné chování učitele

Autor předložil disertační práci o celkovém rozsahu 165 stran. Z toho je 150 stran výkladového textu, 10 stran zabírá seznam použité literatury, 2 strany seznam obrázků, tabulek, grafů a také další přílohy.

Disertační práce začíná Úvodem a je strukturována do pěti nestejně rozsáhlých kapitol: 1. Operacionalizace pojmu nevhodné chování, 2. Analýza soudobého diskursu nevhodného chování v médiích, 3. Výzkumná explorace nevhodného chování, 4. Procesuální model nevhodného chování pedagoga, 5. Závěrečné shrnutí.

Seznam literatury obsahuje 102 citací. Z toho je 69 (tj. 68 %) prací v angličtině, 24 (tj. 23 %) v češtině, 7 prací (7 %) v němčině a 2 práce (2 %) ve slovenštině. Celkem 24 prací (24 %) bylo publikováno v posledních pěti letech (2018-2022). Dalších 18 prací (19,7 %) vyšlo v posledních šesti až deseti letech (tj. 2013-2017). Zbývajících 60 prací (59 %) je starších 11 a více let; byly publikovány v roce 2012 a dříve. Autor by měl více opírat o nejnovější literaturu.

Aktuálnost zvoleného tématu. Autor zvolil velmi potřebné téma: problémové chování části učitelů. Jde o téma, které zatím není v české odborné literatuře hlouběji výzkumně zpracováno, a přitom nabývá na naléhavosti už v mateřských školách (viz jednání trojice učitelek v mateřské škole v Ústeckém kraji), v některých základních školách, na některých středních školách (zejména na středních odborných učilištích) a v domovech mládeže. Disertace reprezentuje tu linii exaktního empirického zkoumání, která je v domácích poměrech vzácná.

Zvolené téma je obhajováno v době, která zvýrazňuje jeho aktuálnost. Poslanci parlamentu České republiky nedávno schválili novelu vysokoškolského zákona, které umožňuje absolventům vysokých škol, kteří neprošli pedagogicko-psychologickou přípravou a mají jen odborné vzdělání, aby vyučovali na základních a středních školách. Dá se očekávat, že si mnozí z nich nebudou vědět rady s některými didaktickými a výchovnými situacemi. U části z nich existuje riziko, že ve snaze „udržet ve vyučovací hodině kázeň“, budou vůči žákům jednat nevhodně.

Cíle předkládané disertace nejsou čtenářům dostupné na jednom místě a navíc text předkládá cíle s rozdílnou úrovní obecnosti. Mají tuto podobu:

- Cílem je prozkoumat koncept nevhodného chování učitele a poskytnout platformu pro další výzkumy v této oblasti. (s. 11).
- Cílem práce není perzekuce učitelů, kteří se chovají nevhodně, ale suportivní přístup a nastavování adaptivních strategií, které mohou učitelům a škole pomoci při řešení těchto problémů (s. 11).
- Hlavním cílem práce byl zprvu explorační výzkum projevů nevhodného chování učitelů na základních a středních školách (s. 12).
- Cílem pilotního výzkumu bylo zjistit, jak na nevhodné chování učitele pohlíží sami pedagogové, respektive, co vše pokládají za nevhodné chování (s. 43)
- Cílem dílčího výzkumu bylo zjistit, jak často se žáci a studenti setkávají s nevhodným chováním pedagoga a s jakou podobou nevhodného chování se setkávají nejčastěji (s. 50).
- Cílem další části výzkumu bylo identifikovat rozdíly, statisticky posoudit jejich významnost a určit možné souvislosti s dalšími sledovanými proměnnými (s. 68).

- Cílem výzkumu bylo zjistit, zda existuje signifikantní rozdíl mezi reportovaným výsledkem dotazníku nevhodného chování učitele v souvislosti s pohlavím (s. 78)
- Zajímá nás, zda budou existovat signifikantní rozdíly ve výsledném skóru respondentů v souvislosti s velikostí základní školy (s. 78).
- Cílem analýzy bylo zjistit, zda existují signifikantní rozdíly mezi respondenty, kteří navštěvovali střední školy s rozdílným zaměřením (s. 80).
- Cílem analýzy bylo, zda respondent, který se setkává s nevhodným chováním na základní škole, má konzistentní styl odpovídání i na střední škole (s. 82).
- Cílem analýzy bylo prozkoumat jednotlivé vztahy mezi projevy nevhodného chování učitele a zaměřit se na možné shluky různých projevů, které se mohou vyskytovat dohromady (s. 89).
- Cílem výzkumu bylo definovat a představit jednotlivé fáze/body, které jsou v procesu nevhodného chování pedagoga typické (s.103).
- V předešlých výzkumných závěrech (tj. u jiných autorů) stále rezonuje téma situačního kontextu, a ten se také stal dalším cílem této práce (s. 149).

Teoreticko-přehledová část disertace. Zaujímá 27 stran (s. 14-41) a je členěna do těchto základních částí:

1. Operacionalizace pojmu nevhodného chování
 - 1.1.1 Výzkumná zjištění
 - 1.1.2 Klasifikace pojmu nevhodného chování
 - 1.1.3 Teorie nevhodného chování pedagoga
 - 1.1.4 Etický kodex učitele

2. Analýza soudobého diskurzu

V teoreticko-přehledové části autor prokázal solidní znalost soudobých zahraničních výzkumů nevhodného chování učitelů. Shromáždil a popsal různé typologie nevhodného chování učitelů vůči žákům, včetně osmi typů nevhodného chování, které vznikají použitím tří kritérií Jde o uskutečněné chování učitele-opomenutí učitele jednat, vědomé-neuvědomované chování učitele, legální – nelegální chování učitele. Autor předložil šest hlavních psychologických teorií, které se snaží popsat a vysvětlit nevhodné chování učitele.

V teoreticko-přehledové části autor prokázal, že náročnou problematiku důkladně prostudoval, promyslel, utřídil a srozumitelně vyložil.

Výzkumná část disertace. Zaujímá 105 stran (s. 42-146) a je členěna do těchto základních částí:

3. Výzkumná explorace nevhodného chování
 - 3.1 Projevy nevhodného chování
 - 3.2 Deskripce nevhodného chování z pohledu žáků
 - 3.3 Komparační analýza projevů nevhodného chování
 - 3.4 Analýza dílčích výsledků
 - 3.5 Dodatečná explorace dotazníku nevhodného chování

4. Procesuální model nevhodného chování pedagoga

- 4.1 Metodologická část
- 4.2 Stanovení hlavních bodů procesu nevhodného chování
- 4.3 Rozbor definovaných bodů
- 4.4 Aplikace procesuálního modelu nevhodného chování
- 4.5. Diskuse a závěr.

Výzkumná část disertace je koncipována jako série výzkumných sond, jež na sebe navazují a každá další pracuje s výsledky oněch předchozích. Z metodologického pohledu se jedná o **smíšený výzkum**. Autor kombinuje kvalitativní přístup (hloubkové rozhovory se 12 vyučujícími o nevhodném chování učitelů k žákům) s kvantitativní přístupem (zkonstruování dotazníku, který zjišťuje nevhodné chování učitele z pohledu žáků – má 30 položek). Další výzkum zkoumal psychometrické charakteristiky nového dotazníku (explorační faktorová analýza, počet identifikovaných faktorů - ZŠ 3, SŠ 4, reliabilita zjištěných faktorů aj.) spolu s dvěma vybranými proměnnými: a) úzkost a úzkostnost studentů; b) sociální žádoucnost studentských odpovědí. Výzkum byl realizován jako retrospektivní a proběhl u 376 vysokoškolských studentů. Oceňuji, že autor zajistil dobrovolný souhlas studentů Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity s účastí v dotazníkovém šetření a jejich anonymitu.

Autorův výzkum ukázal (s. 86), že:

- Existuje rozdíl ve výsledcích dotazníku nevhodného chování mezi ženami a muži- vysokoškoláky, kteří dotazník vyplňovali.
- Mezi velikostí základních škol existují rozdíly v úrovni nevhodného chování učitelů.
- Existují rozdíly v úrovni nevhodného chování učitelů mezi typy středních škol.
- Existuje souvislost mezi hodnocením nevhodného chování učitelů na základní a střední škole.
- Existuje souvislost mezi výsledkem dotazníku nevhodného chování učitelů a úzkostností žáků.
- Existuje souvislost mezi výsledkem dotazníku nevhodného chování učitelů a sociální žádoucností studentských odpovědí.

Srovnávací analýza zjistila statisticky významné rozdíly mezi projevy nevhodného chování učitelů na základní a střední škole u 13 položek dotazníku. U 10 položek je nevhodné chování učitelů významně čtenější na střední škole a u 3 položek je zase čtenější na základních školách. Na základních školách je čtenější spíše fyzická agrese učitelů, na středních školách spíše psychická (s. 75)..

Originálním příspěvkem autora ke zkoumání nevhodného chování učitelů je využití tzv. situačních map. Kromě kódů, které specifikují stanovenou kategorii, jsou podle metodiky situační analýzy, v mapách znázorněny některé vztahy mezi externími kódy; na situační mapě předkládají důležité vztahy mezi kategoriemi. Jsou to právě znázorněné situace, které mohou pomoci rozklíčovat možné reálné příčiny nevhodného chování učitelů, s nimiž se v praxi setkáváme (s. 109-110). Každá ze šesti složek procesuálního modelu je zde popsána jednou situační mapou a navazujícím strukturním schématem. Usnadňuje to čtenářům orientaci ve složitých vzájemných vztazích mezi dílčími prvky procesuálního modelu.

Oceňuji autorovu snahu vypracovat procesuální model nevhodného chování učitele, což není běžný přístup. Základem dat bylo 79 reálných kazuistik, které autor získal od učitelů (dvě třetiny kazuistik se týkaly situací na základních školách, jedna třetina na středních školách). Vytvořený model sestává ze šesti dílčích složek (autor používá termín „body“

modelu): 1. příčiny nevhodného chování učitele, 2. objekt¹ či cíl nevhodného chování učitele, 3. projevy nevhodného chování učitele, 4. ohlášení či doručení informace o nevhodném chování učitele, 5. učitelovo vyrovnávání se, zvládání vzniklé situace, 6. řešení vzniklé situace, tj. způsob, jakým se škola vypořádává s nevhodným chováním učitele.

Autor **korektně diskutuje** svůj přístup ke zkoumané problematice a sám upozorňuje na jeho **určité limity**. Zmiňuje např. skutečnost, že klasifikování příčin nevhodného chování je převážně disjunktivní, třebaže nevhodné chování učitele bývá v některých případech výsledkem spolupůsobení několika příčin (s. 104). Připomíná rovněž skutečnost, že znění dotazníkových položek vede respondenty k tomu, že mají za úkol vybrat a popsat nevhodné chování jednoho konkrétního učitele (s. 67). Nemohlo se však stát (vzhledem k *fuzzy* instrukci), že někteří studenti ve svých odpovědích popisovali „neexistujícího zprůměrovaného učitele“ s nevhodným chováním, typickým pro ZŠ či SŠ?

Překvapuje, že do nového dotazníku nebyla zařazena otázka, která by zjišťovala, zda současný vysokoškolák nebyl v minulosti sám cílem, obětí nevhodného chování svého učitele, tj. nezažil takové chování „na vlastní kůži“. Lze pozorovat, že mnohé dotazníkové položky (navzdory obecným autorovým proklamacím) postrádají situační kontext. Je rovněž škoda, že autor nerozvedl zásadní charakteristiku provedeného výzkumu: šlo o výzkum **retrospektivní**, který sám má řadu limitů. Nejde totiž jenom o autorem zmíněné o konstatování (s. 76), že pro respondenty-vysokoškoláky bylo snadnější vybavit si situace ze střední školy než ze školy střední. Existují i jiné slabiny.

Pokud jde o zkoumání vlivu velikosti a typu obce na nevhodné chování učitelů, kteří v základní škole učí (město nad 5000 obyvatel, malé město do 5000 obyvatel, vesnice), autor nebral v úvahu skutečnost, že existují obce, kde fungují základní školy, které mají jenom 1.- 5. ročník a od 6. ročníku do 9. ročníku musí žáci dojíždět do větších obcí nebo do blízkého města, jinak řečeno místo, kde žák žije, není totožné s místem, kam chodí do školy. Sociální vlivy školy jsou tedy jiné, než v případech, kdy bydliště a škola jsou v jednom místě. Totéž (a zřejmě ve větší míře) platí pro střední školy. Proto šetření tohoto typu bývají zatíženy chybami.

Formální problémy textu

- Terminologie, jež je použita na několika místech práce, neodpovídá běžnému úzu. Např. na s. 14 se v kontextu dvou výzkumných tradic mluví o *východních (tzv. socialistických) státech*. Použití adjektiva **východní**, zde není v pořádku (viz zeměpisná označení typu Blízký východ, Střední východ, Dálný východ). V tomto případě by mělo být uvedeno, že jde o státy střední a východní Evropy. Také termín na s. 19 **výzkumná společnost vede živou diskusi** není na místě (lépe by bylo uvést: výzkumní pracovníci, badatelé či komunita výzkumníků). Nevhodný termín se objevuje i na s. 50. Autor mluví o **vrstvách školského systému** (odborně jde o úrovně či stupně školského systému).
- Autor při výkladu zvolené problematiky střídá jednotné a množné číslo: *věnoval jsem se, rozbíhal jsem, zjišťuji versus zaměříme se, sledovali jsme, zajímá nás* (např. s. 42, 77 aj.).

¹ Autor disertace rozumí termínem **objekt** např. žáka, více žáků, jiného učitele či vedení školy (s. 107). Domnívám se, že by bylo vhodnější užít označení subjekt nebo aktér/aktéři, protože se jedná o živé lidi, nikoli neživé objekty.

- V textu se objevují nekorigované pravopisné chyby, např. „ ... příklady nevhodného chování jsou spíše „nástroji“ a **sami** o sobě nemusejí být označeny jako nevhodné...“ (s.45)

Otázky pro autora disertace:

1. Název disertace zní: Nevhodné chování *učitele*. Chápu, že jde o zkrácenou formulaci a že se tímto označením míní člověk v roli vyučujícího, tedy i učitelky. Ve zkonstruovaném dotazníku Nevhodné chování učitele je hned na začátku formulace: *Setkal jsem se s učitelkou/ učitelem, který ...* (s. 51). Nabízí se však metodologická otázka: Proč si autor nepoložil otázku, zda se v nevhodném chování *vyučujících* vůči žákům odlišují či neodlišují učitelé a učitelky? Co o případných rozdílech v nevhodném chování učitelů a učitelek říká zahraniční literatura?
2. Jedním z klíčových pojmů disertace je pojem *situační kontext*. Přestože se ve výkladovém textu objevuje s vysokou četností (27 případů), v předložené disertaci jsem nenašel definici, jež by vymezila jeho obsah a rozsah. Co se jím v této práci rozumí?
3. Při pročitání kapitoly č. 2 *Analýza soudobého diskurzu nevhodného chování v mediích* si čtenář klade tuto otázku: Jak vznikla a nakolik jsou spolehlivá data, která autor prezentuje jako výchozí a jsou předmětem jeho analýzy, komentování i závěru, že kazuistiky ukazují „vnímání nevhodného chování“ učitelů/učitelek okolím (s. 28).
Jde o zestručněné výpovědi očitých svědků dané události? Jde o výpovědi samotných aktérů dané události? Jde o výsledek vyšetřování případu nějakou školní komisí? Jde o referování novinářů o dané události? Jde o skrytou nahrávku dané události? Kdo toto chování interpretoval?

Dají se z takto získaných podkladů vyvozovat korektní závěry či zobecnění?

4. Jeden z cílů autorovy práce zněl takto: „*Cílem mé práce není perzekuce učitelů, kteří se chovají nevhodně, ale suportivní přístup a nastavování adaptivních strategií, které mohou učitelům a škole pomoci při řešení těchto problémů*“ (s. 11).“ Tento deklarovaný cíl nebyl splněn, neboť v práci chybí pasáž, která by se věnovala předcházení nevhodnému chování učitelů vůči žákům či odborné pomoci učitelům, aby dokázali své rizikové chování utlumit, případně se ho postupně zbavit. Proč tato část v textu chybí?

Závěr

Předložená disertační práce představuje cenný český příspěvek ke zkoumání jevu, který nese název *nevhodné chování učitele vůči žákům*. Práce na konkrétních příkladech ukazuje, jak náročný je seriózní výzkum faktorů, jež ovlivňují nevhodné chování učitele.

I přes dílčí kritické připomínky konstatuji:

1. Autor zvolil téma, které je velmi naléhavé a v České republice málo prozkoumané.

2. Autor prokázal schopnost syntetizovat vědecké poznatky v komplikované výzkumné oblasti.
3. Autor velmi dobře zvládl empirické výzkumné metody.
4. Disertace obohacuje naše vědecké poznání v konkrétní pedagogicko-psychologické oblasti bádání a současně přináší i některé poznatky, jež jsou využitelné v běžné školní praxi při práci s učiteli i jejich žáky.

Předloženou disertaci práci doporučuji k obhajobě a po její úspěšné obhajobě **doporučuji**, aby Mgr. Janu Hynkovi byl **udělen titul Ph.D. v oboru Pedagogická psychologie**.

V Hradci Králové dne 8. května 2023

prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.
Ústav preventivního lékařství
Lékařské fakulty Univerzity Karlovy
v Hradci Králové